

VÖRÖSMARTY

(Zalán futása ünnepére.*)

I.

Kezdetől fogva kereste a nagy inspirációt, hogy igazi arányaiban megnyilatkozhasson. Lelkesedéssel ragadta meg a nemzeti nagy hősköltemény eszméjét, mely már akkor sokak kívánságában élt. A nemzeti és hazafiúi érzés, melyben egész korával osztozott, ösztönözte őt, a kezdő költőt, hogy vállalja e nagy feladatot, mely a multon esüggő nemzeti önérzetet kielégíti, a honfoglaló fejedelemben hő-eszményt állít a késő unokák elé, az irodalmi fejlődést pedig tetőpontjára juttatja el, meghozván számára azt, ami a kor hiedelme szerint teljességéhez még egyedül hiányzott: a magyar Aeneist.

S a nagy tárgy, a magasztos feladat egész nagyszerűségében fölkelte a költő ihletét: írt egy nagy költeményt, Zalán futását, mely a honfoglalás nagy tényének és hőseinek nemzeti apotheozisa lett ugyan, de egyszersmind az egyetemes lírai részvétnek és fennkölt emberségnek oly magasrendű megnyilatkozása, aminőt a vállalt korszerű feladat nem hozott szükségkép magával. Kielégítette a közváarakozást, de messze túlment rajta; többet s részben mást adott a szükségképeninél: egyéni felfogását a korszerűnek, meglepő elmélyítését a konvencionálisnak, s a nagyszerű alkalmi feladatban ki tudta fejezni a maga állandó költői és emberi egyéniségét.

Mint költészetének bármelyik ága, ihletének bármely alkalmi forrása, a hazafias, a nemzeti sem jelentkezik nála soha a maga kizálólágosságában, hanem összetetten, egy általánosabbal kiegészülten. Zalán Futása sugalmazójára, a költő hazafias-történeti érzésére fordítva figyelmünket, folyvást ott látjuk borongani e sugallat forrása körül az egyetemes élet-tisztelet és lírai részvét nem-aktuális, de annál jellemzőbb nagy érzéseit; műfaji és tárgyi konvenciók miatt némiképp ugyan háttérbe szorítva, de annál önkénytelenebb jelentkezéssel ott látjuk a nemzet költőjében az emberiségét.

Többször megfigyelték már, hogy míg a főhős, Árpád alakja a költő nagy művészen bizonyos ragyogó fenség egyénietlen általánosságába vész el, a szenvedő Zalán emberibb, t. i. lelkileg jellemzettebb egyénként vésődik emlékezetünkbe. Ez kétségkívül súly-hiba az eposz szempontjából, de igen jellemző a részvét költőjére. Vörösmarty elbeszélő műveiben nem egyszer láthatjuk, legremekebbül az *András és Béla* c. kis költeményben, hogy nem a cselekvő, hanem a passzív fél líraisága tükrében, s annak az álláspontjáról fogja fel a történet egészét. Maga az előadott történet csak egy mozzanattól áll: Béla bejő, s nem a koronát, hanem a kardot választja. De ez az egyetlen cselekvés egy feszült lírai állapotot old fel. „Félelmek s tilos haragok“, „az indulatok sokféle csatái“, szívek dobogása, mely a „terhes időt“

* Elejét l. mult decemberi füzetünkben.

jelenti, s a „rejtett arcú jövődöt“ várja, féli: teszük feszültté az előkészületek légkörét s emelik lélektani nagy jelentőségre azt az egyetlen cselekvést, melynek következnie kell. Béla beléptével végsőkéig fokozódik a feszültség („láng csapja meg a fene gyilkosok arcát“), gyors és határozott választására pedig elemi erővel ragad el mindeneket a megkönnyebbedés: megtárgul a szív, vidámság hajnala kél a bús képekre, „maguk a két gyilkosok érzik a jobb fordulatot“, Endre örül „s vele megzendül a várkonyi szép lak“. Párját ritkító remeklése ez, elbeszélő költészetben, a nagy lírikusnak, kinek számára az elbeszélés is a líraiság hatalmas megfeszítését s feloldását jelenti. Ezért helyezkedik annak a félnek az álláspontjára, amelyik nem cselekvőleg, hanem lírailag vesz részt a történetben.

Nyomait látni e hajlamnak Zalán Futása koncepciójában is. Itt is a fenyegetett, a szenvedő fél lírai szempontjából indul a történet. Az I. ének elején Zalánt mutatja be a költő, amint búsongva körülnéz Alpár síkján. s megjeleníti Zalán várának nyomott, balsejtelmekkel teljes hangulatát: panasz- és jajszóval meg-megszakított csendjét, elrémült hölgyek bágyadt, ingatag lépteit az üres termeken, szívetlen férfiakat, jövő-menő sebesült vitézeket, büszkén fellépő magyar követeket. S e mélyen lírai jelenetezés középpontja a fenyegetett vezér, Zalán. Ül komoran; lelkében félelem és düh, fellobbanó önérzet és bajos aggodalom, pillanatnyi elszánás, fenyegetés, majd késő megbánás és megriadt képzelődés, mely már iszonyodva látja feltűnni a „győző seregek fejedelmét“. Legott oda is fordul ugyan a költemény menete, még ez énekben, Árpád táborára, s ragyogtatja ott a harci kedv, a bizakodás és bátor önérzet verőfényes hangulatát. De e ragyogás már mind az előzmények aggódó hőséhez, Zalánhoz viszonyíttatik, oly verőfény ez, mely folyvást arra emlékeztet, hogy a másik oldalon hiányzott.

Így indítja a fiatal nagy költő Zalán futását a maga lírai módján. De már a következő énekben megszegi inspirációja ösztönszerű útját az eposzi konvenció, s pereg, pereg előttünk kötelességszerűleg a hivatalos „seregszámla“. Mindamellett, s ellenére az epizódoknak, csataleírásoknak, mik a mű kezdetével megkörvonalazott lírai lélektani keretet szétnyomják, sőt csaknem feledtetik, — maga a költő nem felejtí végkép eredeti szándékát, vagyis ihlete alapformáját s a hősköltemény legvégén ismét a szenvedő félt, a menekülő Zalánt mutatja meg, amint a már félig lemerült nap alkonyi borongásában szalad „szomorodva setét végének elötte“ s amint — mire futta körül kört von a barna setétség — már „búba merűlten csak távolról nézte sajátját“.

Nyilvánvaló, hogy a költő eredeti ösztöne itt is a tárgy olynemű, lírai szempontú felfogására törekedett, mint *András és Béla* c. kis remekében. De ezúttal eposzt kellett írnia, s az eposz a cselekvő hősiség műfaja. Az nem tűri meg a passzív fél szempontjának végigvitelét. A költő eredeti hajlama nyomot hagyhatott a műfaji formán, teljesen magához azonban nem idomíthatta. Rést keresett tehát és talált is a részletekben, s így lett tele a magyar honfoglalás hőskölteménye, a nemzetlétet megalapozó magyar harciasságának ez az apotheozisa — örök büszkeségünkre — egy magasrendű emberség ragyogó bizonyítékaival. Az ember és a hazafi e gyönyörű lelki példája valóban érdemes arra, hogy huzamosabban reászegezzük figyelmünket.

Vörösmarty az egyetemes lírai részvét költője.

Zalán futásában is, az öldöklések közben egy-egy jelentéktelennek látszó mozdulat elárulja a költő rokonszenvét, s emberibbé közelíti a hőst. Meg-megállapodik elbeszélés közben a halál mindent bevezető nyugalmanak festésénél. Ezzel legott bizonyos elégikus borongás oson be a képbe, mit csak a megmaradó hírre való utalás enyhít, vagy emel fel újra az eposzi lelkesültség világába. Az *Utóhang Cserhalomhoz* c. gyönyörű költemény mély líraisága ismétlődik itt meg igen sokszor.

Zoárdról és Kadosáról van szó az I. énekben egy helyen; Hüleknek a fiai ezek; de mi szükség állapotdztatja meg a költő figyelmét az atya sírjánál, kinek egész élete s halála jóval megelőzte az itt előadottak korát?... Mi szükség itt erre az elégikus veszteglésre? Semmi. Csak hajlama a fiatal költőnek elborulni az élet örömei között, „epedéssel zavarni meg az élet erét“, „föld porain“ tünődni a porráválásról, suhanni gondolatlanul még tovább: „Túl a porok bajos világán, a temető komor álmain túl.“ A fiatal kor életszerelme ez talán, mely még megbírja a halál gondolatát s fiatal lírikusoknál, Petőfinél is, gyakran megtalálható? Vörösmarty borulékony-sága több ennél, később is állandó sajátja marad, s ihlete komplex természetéből következik, mi mindenkor a filozófiai költészet — az „észmerengés“ határain járhatja elméjét.

Fújja kürtjét Lehel; bús, de hatalmas hangjára reszketve felelget a tájék, megretten az ellenség, amint ezt meghallja. „Ó, de te nem zengesz többé, hadi kürtje Lehelnek!“ — sóhajt fel a költő —

Csendes vagy, s az erős ajak is, mely csontodat érte,
Némán hamvad el a földnek lemerülve porába.
Nem viszi hangodat a szellő vérharcj mezőkön,
S a maradék, noha kívánná, nem hallja meg azt már.

S maga Lehel, mintha ő volna Vörösmarty, mikor Ügek csatáiról dalt kezd, az elesettek után küld elébb sóhajt, akik már nem hallják dalát:

Ah, mint máskor, ezek többé nem hallanak engem:
Némán a szomorú holdnál leterülve fekszenek. —

Az Álom elosztogatja kedves álképeit s nyugalmat szerez az aggódóknak, a nyugtalanoknak; „de kik a véres hadi téren alusznak — fordul ismét a költő gondolata — álmaikat valahára megint fogják-e elűzni!“

Vagy ki lesz, aki szelid kézzel kelthesse föl őket,
Hogy még gyenge tavaszt, s napfényt láthassanak egyszer?
Senki sem! éktelenül a véres porban enyésznek...

s következik az eposz egyik legmegdöbbentőbb szépségű szakasza, a bodrogi harctér leírása, amint a ragyogva emelkedő csendes hold világánál Ete és társai az elesett bajnokok hült tetemeit szedik össze az elnémult harctéren, s temetni viszik. Részvétük Ete szavaiban, a költőé a leírásnak olykor lélegzetszegő szuggesztivitásában nyilatkozik meg:

Lassú hideg szellő játszik huzakodva hajokkal,
Némult ajkaikon besívít, és (hallani szörnyű!)
Tompá sohajtásként jő vissza halálos özönnel.

Az életvesztést, a tehetetlen anyaggá válást résztvevőbb figyelemmel nem lehetne kifejezni. Viszont a költő részéről, ki nemrég még e vitézek

dicső harcait, bátorságát, erejét az élet oly felelszigazott teljességében rajzolta és magasztalta, lehetne-e a történetek egész emberi értelmét, végső summáját, valódibb odaadással felfogni és közvetlenebbül megéreztetni?

Csak egy példát még, egy felejthetetlen gyöngéd hatásút, melynél költőibben az egész nagy mű folyamán alig jut kifejezésre Vörösmarty emberi részvétele. Két görög testvéréről van szó a III. ének vége felé; az egyik, Kaldori, már lehanyatlott s szelid öccse, a szép Dalain, felfogta kezével; ekkor érte el őt is a nyíl, s „élte tüzét kedves fiatalságában eloltá“.

Szép Dalain eldölt bátyjával, s összeütődött
Fegyverek megcsöndültek testvéri panasszal.

A fegyverek összezsöndülésébe a testvéri panasz belehallása: Vörösmarty nagy lelkének egyik legszebb s legmelegítőbb megnyilatkozása.

De repül az ő gondolata a pusztá emberi részvétnél tovább s magasabbra még, fel, az élet ősforrásához, s a gondolkozó képzelet egyik leggyönyörűbb leleményével magának az életnek a panaszát szólaltatja meg. Bojta nevű vitéz, ki már kidőlt a küzdelemből s attól fél, hogy nem a harc téren hal meg, Hadúrhoz fohászkozik harci halálért, s az megadja neki. Erőtlen testébe életet küld, hogy újból részt vehessen a viadalban:

Fenn, hova emberi szem, sem az agg föld hangja nem érhet,
Áll egyedül gyönyörű ragyogással az életi csillag.
Onnan küldte sugárt a hős tetemébe Hadisten.
Szállt a tiszta sugár, vékony ragyogása megosztá
A levegőt s kedves hangzat jöve lassan előtte.
Éledezett a hős...
Végre beszállt a fény s kebelében vette lakását.

Az ekként újraéledt Bojta vitézül kiveszi részét a harcból, végül, több seb után, egy dárdszúrás hozza meg halálát s itt jó az a néhány sor, melynek kedvéért Bojta történetét idéztem:

Bojta nehéz szívvel tüstént eldőle, s veszendő
Bús feje porba merült. És ekkor az életi csillag
Visszavevé sugarát, mely búsan zenge, miként zeng
A panaszos lantnak megpattant húrja, s rezegve
Égbe kerenggett a kinnal telt földi határból.

Nem azt a költőiséget kívántam itt bemutatni, mellyel Vörösmarty a legfinomabb, csaknem étherileg, hangszerüleg anyagtalan jelenséget szemlélhetővé tudja tenni, hanem a részvevő mély gondolatot, mely szerint maga az élet panaszosan sír fel, mikor az általa élőtől, az embertől, meg kell válnia.

Az életet különben nemcsak e szimbolikus képben fogja fel fénynek, sugárnak, világosságnak Vörösmarty. „Az ember feljő, lelke fényfolyam, a nagy mindenség benne tükrözik“, mondja Csongorban az Éj, aki a sötétet, a semmit, az élet-előttest és élet-utánt képviseli ottan. A fény, a szem: a látás, mely földet és eget átölel, jelenti számára az életet. Viszont az „életi fényből gyászba“ való átmenetel a halál, mely „a rövid életnek fényét“ kitörli a hősök szeméből, int nekik „s gödröt mutogat vak honja porában.“ „Nem sok időre magam föld árnyékába borulok, s nemzetemért szemeim fényét viadalban eloltom“ — mondja a halálra szánt Ete.

Az élet öröme e felfogás szerint a világosságban, a verőfényben, az ég látásában való gyönyörködés: „Ó, mi igen jót tett, mikor engemet alkota, s látnom adta Hadúr a szép földet s magas égi világot“ — kiált fel Ete. „Szép itt a ragyogó nap déli tekintete, kedves A piruló hajnal s az egek kék színe nap estén“ — hirdeti maga a táltos. Árpád sem tűr arcán sisakrosztlyt: ő holtig látni akar:

Kard nekem a páncél; szabadon viszi homlokom a nyílt
Könnyű kalpagot, és mikor eljő vég napom, a szép
Föld színét, s ragyogó egeket még látom utólszor.

Az emberi élet: részvétel a nagy mindenség életében, mulékony, gyönyörteljes részvétel benne a látás által, s Árpádban költői, Vörösmartyas vonás ez a mindhalálíg való ragaszkodás a nagy mindenséget befogadó szabad tekintethez, mit oly lendületes szépséggel fejez ki az idézett szavakban.

A költő tekintete is e mennyei követnek, a fénynek játékait figyeli a tárgyi világon, mindenkor készen arra, hogy lélekben vele együtt általnyilalja „a nagy végtelent“. S valahányszor úgy érezzük, hogy ez vagy az a kép különös határozottsággal Vörösmartyas, rendszerint nem is maga a látnivaló anyag, tárgy, vagy tájék látszik figyelme végső tárgya lenni, — nem a látott dolog, hanem a látás teremtő elve, a fény, ugyanaz a földfeletti, isteni eredetű, a mindenség létezését eszközlő anyagtalan erő, melyel Vörösmarty és bajnok magyarjai csaknem az életet azonosítják: az, ami az anyagi világon megfoghatatlan, de ami egyedül teszi azt számunkra szemlélhetővé, s ugyanazon egy dolog látszatát végtelen árnyalatokkal hangulat szerint is változandóvá; az, amit magát nem látunk, de ami által látunk: élünk s életet felfogunk.

A fényjelenségek s árnyékba áthajló fogyatkozásaik mellett hangbenyomások, vagy (mint a szellő, pára, köd) légköri: általában légies, anyagtalan, de az anyagi világ látszatát intező tünemények Vörösmarty mindenségbe merengő tekintetének kedvelt tárgyai: az, amiben a dolgok vannak, amin keresztül, ami által érzékeink számára jelentkeznek, ami állandó létezésüket alkalmilag hangulativá, a felfogónak liraiságával rokonná színezi, az, ami a földön föld felett való: „földiekkel játszó égi tünemény“.

Fények, árnyak, párás, ködlő jelenségek, s változékony, elfolyó, vagy ámulva megálló, tükröző vizek mily imbolygó sejtelmekkel, lényegük mily egymást kereső s minősítő változataival ösztökélik gondolatunkat Vörösmarty képeiben a földtől a földet övező nagy mindenség felé: „Csendes volt a víz, sok fény fürdik vala benne Gyenge sugárzattal“; „Jőj el hát, csendes az este, Csillagi szép fénnel bujdosva forognak az égen És szerelem hangján suttognak gyenge fuvalmak“. — Árpádot festi ama híres képben, s mégis nem Árpád, hanem a szellő és az alkonyi fény játéka köti le végtelent sóvárgó s fenséget érző figyelmét: „Barna haját, s vállán tarkáló párduca szélét A siető szellő kapkodja, s arannyal előntött fegyvere szép fényén haloványan reszket az alkony.“ Az arany, a fegyver szép fénye, a haloványság, az alkony: csupa fénytükrözés, fény-, vagy árnyváltozat — egymásba öntve, egymást élénkítve, tompítva, minősítve. — Viszont a barnaság mily halmozott szinonimjai rakódnak egymás mellé vagy fölé az Álomnak, a szemet, a látószemet lehunyó e féléletnek a leírásában: „Szép aranyos szegetű szárny inga suhogva nyakánál. Hosszú setét hajait hamuszín koszorúja keríté, s könnyen gombolyodó híg barna köd úsza nyomá-

ban“, s zeneileg is, hangzatisméltléssel, mennyire érzékelhetővé válik itt az árnyalatok lényeg szerinti azonossága!

A fény elborulása, az alkony, az éj leszállása, Vörösmartynak nem pusztán tájképi feladat, hanem sugalmazás az életről, halálról, s amiben e kettő összefoglalódik: az időről való költői böleselkedésre. Sokszor megfigyelték, hogy Zalánban nincsenek ú. n. tájleírások. Igaz is; ami van, az csak egy-két vonásra szorítkozik, mi inkább csak hangulatot köt meg és áraszt ki, mintsem láttat. Valóban nincsenek a szó szokott értelmében vett tájképei: a földi táj neki földön is túli értelemmel teljes, és nem körvonalai, nem plasztikája kötik le figyelmét, hanem látszat-változásai, mikben a végtelenből jövő s oda visszaröppenő fény nyomán az egyetemes lét sejtelmei nyíladoznak meg a látás számára.

Valahányszor az est leszáll s előtűnnek a kised csillagok, valahányszor a halandó földi élet behúnyja, s az örök mennyei fény kinyitja szemeit: a költő lelke végtelenbe fájdul, s mélyen elmerül az egyetemes élet titkainak varázsos hangulatába:

Már a sátoros éj eljött a földre setéten.
Édesen elnyugdott most a sokféle halandó. — — —
Lassan az éjféli leborul, kiteríti ijesztő
Szárnyait, és susogó rémek röpdösnek alakján.
A kised patakok lassú csörgéssel erednek,
Harsog az országos Duna, tétova fölszedi őket
S a folyamok vizeit, s iszonyúra nevelkedik árja.
Száz ragyogó szemmel bele néz a mennyei térség.
Nem szűnik ő, lemegy a tengerhez veszni, veszendő
Habjaival lemegy a nagy idő, hogy vissza ne térjen.

Ki látta valaha múlni az időt s vele, benne az életet? Vörösmarty látta s e képben megörökítette látomását. S mik a kép érzékelhető elemei? Éjjeledés, vizek folyása, ég és csillagok. S vajon mi szükség az eposz e helyén ily kitérülésre? Itt, a II. ének elején, a seregszámla megkezdése előtt? Semmi. De Vörösmarty lelkéhez mindig közel a végtelen, hajlama mindig oda sajog, s a fényvilág egy hangulatváltozására azonnal kész is, hogy szétterüljön, elömljön benne.

S Árpád e tekintetben is részese Vörösmarty nagy ihletének. Ismeretes a negyedik ének ama szép szakasza (az imént már idéztem is belőle az alkonyodó napfény játékát Árpád fegyverén), mely így kezdődik: „A nap alá száll már, haloványodik arca világa“. Árpád egyedül áll egy csendes kis halom ormán, kétségkívül a naplemente ihletében ő is. Nézi körül a sík tájéket, az ellenség táborát, mely ott mozog előtte a nagy téren:

Lelke magas képzelmekekkel forog a nagy időben,
Annak előbbi, s jövő tüneményeit látja lebegni.

„Ember“ áll ottan, egy nagy ihletű ember, egy Vörösmarty-lelkű fejedelem, a csaták előestéjén, valamint „ember“, nagyihletű ember az, ki a véres csaták történeteit zengve, lélekben oly tiszta magasba száll, s aki egy céltalan és álnokul provokált vérengzés leírása előtt így fohászkodik fel:

Oh míg az öldöklést rebegéssel zengi el ajkam,
Bújatok el ragyogó szép csillagok a magas égen,
Hogy besötétedjék boruló lelkemnek az éjféli.

Ne higgyük azonban, hogy költőnk, mikor lélekben így felmagaslik, széttépné azon kötelékeket, melyek mindenestül az anyaföldhöz kötik; ne higgyük, hogy az élet-tisztelet, a fényvilág nagy költője nem ismerne a földi létben oly feladatokat, mik méltán követelnek tőlünk élet-áldozatot s mikért tudnunk kell „szemeink fényét viadalban eloltani“ s „föld árnyékába borulni“; ne higgyük, hogy mikor az ellenfélben is tiszteli az embert s részvétellel követ minden életpusztulást, ne tudná lelkesülten szemlélni saját feleinek önfeléd, felmagasztosult halálba-rohanását egy kitűzött nagy cél, nagy eszme lobogója után. Akkor nem írta volna meg Zálán futását, s nem, főkép, annak gyönyörű, magávalragadó előhangját.

Tudjuk: éjszakai sötétség és némaság közepett mutatja be magát ez előhangban is: „Megjön az éj, szomorún feketednek az ormok, az élet elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája“. De ott nem „boruló“, hanem „derengő“ lélekkel várja, nézi látomásait; ott a honfoglaló harc összessége, mint egy teremtő akarat nagy ténye, ragadja lelkesedését, egy nagyszerű, összes kép hatja meg, fölemelő, biztató a „feledékeny“, a „tehetetlen kor“ késő unokája számára, — a vérontás részletei nélkül:

..... de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő
Lelkem előtt lobogós kopiák és kardok acéli
Szegdelik a levegőt: villog, dörög a had; környék.
Látom, elől kacagányos apák, s heves ifjú leventék
Száguldó lovakon mint törnek halni, vagy ölni.
Zászlódat látom, Bulesú, s szemem árja megindul.

Az összes kép, a nagy célokért megvívott küzdelem lelkesíteni tudja őt; 48-ban maga is lelkesít egy hatalmas harci dalban az ezredéves véráldozattal megöntözött drága földnek megvédésére. S a nagy bukás után ő jajdul fel, setét eszméktől gyötörtén, s csaknem istenkáromlásig felzaklatott szívvel:

Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
Elkárhozott lélekkel hasztalan
Kiáltozom be a nagy végtelent:
Miért én éltem, az már dúlva van.

De az ütközetek folyásában, vitéz seregek egymást vesztig emésztő „halálos erőszakában“ nem tud gyönyörködni, elméje elfárad híven kísérni dallal „a harc részeit“, s szívesen menekül képzeletének gyönyörű szigeteire. Vagy pedig maga is felemelkedik oda „hova emberi szem, sem az agg föld hangja nem érhet“, s kozmikus magasságból, emberfölötti szomorúsággal tekint alá a lehanyatló nap sugaraival a „zajgó, nyomorult földre“. S ilyenkor látjuk a fiatal Vörösmarty költészetében felsötétleni a csalódás, és elkomorodás páthosját, mely egy-egy későbbi költeményében, különösen Az emberek címűben, oly fájdalmas dultsággal lobog. Az emberi kiválóság, a ritka erények szemlélete elragadja őt, de látja az érem másik oldalát is, ismeri az emberfajt: „a jámbort, csalfát, gyilkost és dicsőt“, az „állatembert“, a „sár fiát“, a „lelkes porondot“, a „sárkányfogveteményt“, ismeri az istentelen frigyét ész és rosszakarát között, és — ami legtöbb keserűséget okoz neki — ismeri az ember ellen fenekedő embert. Látja az „irtózatot hazudságot mindenütt“, látja, mint hamvadnak el egy máglya üszkén „a jók, a rossz miatt“, távolba látja veszni a célt, a „nagyobb rész boldogságát“. De nem tudja felejteni a kezdetet sem: a „lázadt

embert“, „gyilkos testvér botja zuhanását“, „az első árvák sirbeszédeit“, s hasztalan tekint tovább, a testvérgyűlölési átok bélyegét végig ott látja az ember homlokán: „Ninesen remény! ninesen remény!“ Az emberfajt mintegy a földdel azonosítja, a „vak csillaggal“, mely a nagy világból, a világosságnak, a fénynek, az égnek, az istenségnek nagy, tiszta világából a gyűlölet és öldöklés veszendő zugolyaként különválva „forog keserű levében“.

Ily fájdalmas elkomorodások már Zalánban is meglepik lantját, pedig itt hőskölteményt ír, melynek harci képeiben a régi dicsőség lelkesítő bizonyítékait elevenítgeti a késő unokák számára. Mégis mikor a honfoglaló harcok győzelmes bevégeztével utólszor száll alá a nap s végsugarai a menekülő Zalánra vetődnek, a költő, ki oly sokszor adott szabad folyást saját líraiságának, itt már, bizonyára fáradtan a „hadak“ írásától, nem zeng halleluját. E végső szakaszban csak e pár sor az ő alanyi megnyilatkozása:

Már félig lemerült a nap, s bús gyenge sugára
E *gyilkos* földön, s vizein reszketve borongott,
S szálla setéten, mint örök éj, a felleges alkony.

De a „gyilkos“ földnek ez önmagát az Isten nagy világából mintegy kitagadó különözése sehol megdöbbenőbb arányokban, fenségesebb és fájóbb szembeállításban nem mutatkozik meg Zalán folyamán, mint a VIII. ének záró soraiban. A viadalban Hadúr is részt vett, Ármányt legyőzve pokolra üzte, és most pihenni tér:

Isten is a harcok mezejét elhagyta serényen,
S ment ragyogó diadalmával hév déli napon túl.
Ott fényes kapuját kinyiták magas égi leányok,
Megtörlék kezeit, s izzadt szép homloka térét.
Ő pedig a nagy fegyvereket villogni hagyá még,
De nem csattogatá, kékes fellegre bocsátván.
Vig lett mostan az ég, boltját nem vonta be felhő,
S lassan zenge körül a forgó többi világok
Ezrede, s hús szellő játszott a nap sugarával.
Csak maga küzdött a nyomorú föld, rajta halandó
Emberek egymáshoz gyilkos viadallal omolván.
Csak maga nem nyugodott, s fiait keseredve viselte,
Akiket ő szült és kebeléből fényre bocsátván.
Nem táplált egyiránt. Gőzölgő véreket itta
Most, s fölszáguldott pora lett temetője sokaknak.

Mitosz-teremtés ez, egyetemes élettiszteleten alapuló mitosz teremtése, mely önkénytelenül s magasán föléje kerekedik a maga keresztyén erkölcsiségével az eposz által megkívánt pogány csodás elemnek. Pogány hitregei hagyomány alig állt rendelkezésére Vörösmartynak, de lelke szárnyán, „mely ég felé viszen“, fel tudta emelni tárgyát abba a magasságba, mely az emberi történeteket az istenség világával érintkezteti. Ő valóban „benézett a menny ajtaján, s kihallhatá az angyalok zenéjét“.

Így tudott hát megnyilatkozni egy különlegesen magyar érdekű és leglelke szerint hazafias sugallatú műben az a Vörösmarty, kinek állandó költői tulajdona az erkölcsi élet-érzésnek, az emberieségnek, a lírai részvételnek mindent felölelő nagy egyetemessége. E nagy műben egy földi ember nyilatkozott meg, aki azonban a föld felett valók páthoszáat hordja

lelkében, s magát a földet és a földi dolgokat is a nagy életmindenségben látja forogni, függni a fényvilág testvéri szálain. E mennyei eredetű, s mindenkor fölfelé vivő sejtelem-fonalak csillámlanak látomásaiban s zenének bele édes szóattal költői nyelvébe. S ha föld és ég között egy ilyen szál elszakad, ha a rövid életnek fénye kialszik egy halandó szemben, ő résztvevőn követi a panasszal elszálló életet, s érzéssel nagy lelke odáig tágul, ahol a fényvilág ősforrása székel, ahonnan eredt minden, s ahová egykor minden visszatér.

E magasztosan, e nemesen emberi kitágulástól nyeri hazafiúi lelkesültsége azt a fenséges teltséget, mely ellenmondás nélkül lenyűgöz és önként tiszteletre hív. Ennek a hangnak boltja, öblözete van: boltja, — ugyanaz a nagy kerek égbolt, mely kékjével, éjszakájával és csillagaival minden földi tekintetet a végtelenre int, jöllehet úgy látszik, mintha csak azt a darab földet borítaná be megszentelő ölelésével, melyen kívül — hiszen ezt is Vörösmarty mondja — „nincsen számunkra hely“ a nagy világon.

II.

Még valami erősen Vörösmartyas elem hagyott örök nyomot Zalán futásában, amit alkalmi feladata nem tett volna szükségessé, de ami e hőskölteménynek szintén legdrágább szépségei közé tartozik: szerelmi érzése, mely mind komplex jellegét, mind nagyarányú hevületét tekintve méltó társa a hazafi és emberi érzés azon erősen egyéni ihletének, melyről eledig szólottam. S ha az eddigiekben állandó költői egyéniségét láttuk megnyilatkozni az alkalmi feladat kapcsán, úgy most az 1820-as évek Vörösmartyjának, a szerelmében egész lelkével elfogódott fiatal költőnek jelenései kötik le figyelmünket egy közérdekű, egy nemzeti tárgyú nagy költeményben.

Kétszer szeretett életében, de véghetetlen, önemésztő nagy gerjedéssel: Perczel Etelkát a huszas években, Zalán futása szereztetése idején: az nem lett az övé; s Csajághy Laurát, a negyvenes évek elején: azt nőül is vette. Sorsa akarta-e, hogy mindkét esetben valami keserítő tudat gátolja s élessze szerelmi vágyát, vagy pedig természete hozta magával, hogy akkor lobogjon legemésztőbb lánggal, mikor gátlást érez? Elég az hozzá, hogy szerelmi érzésének, amint költészetében kifejezésre jut, jellemzője nemcsak az az elszánt szenvedélyesség, mellyel egész lelkét „egy hölgyre föltevé“, hanem bizonyos gátló tudat is, az első esetben a viszonzatlanság, a másodikban a későiség tudata, mely reá nézve a vágyak parázslását különösen fájdalmassá teszi, s az önemésztés, az elpusztulás, a halálra égés érzetével gyötri.

Ebben az érzésében is van valami passzív vonás, alanyiségának teljes alárendelése, s egyúttal valami nagyarányú erély, mely azonban nem türelmetlen követelésben, nem cselekvő módon éli ki magát, hanem befelé égetve, életerejét apasztva. Az ifjúság szép kezdetében fájdalmasan foly napja bús szerelem miatt, — „keserv borong sötét szemében, s élte erét epedés zavarja“. „Óh ifjukornak bíboros istene!“ — zengi egy 23 éves korában írt szép költeményben:

Óh ifjukornak bíboros istene!
Még nincs-e tiltva visszamosolyganom,
S tündér szerelmek rózsaberkén
Szednem az égi gyönyör virágit?

Óh add meg ismét a zokogó panaszt,
 A fájdalomnak kínait, édeit.
 Adj egy sohajtást — s életemmel
 Hagyd lobogó tüze közt enyészni.

Azt a két ellentétes elemet, mely az „epedés“ szó jelentésében összefoglaltatik, t. i. a vágy gyönyörét, s a kielégítetlenség sajogását, egyazon páthosz líraiságába nem vegyítette össze rendkívülibb arányban lírai költő, mint a mi Vörösmartynk.

A szerelemvágy költője ő; s vagy évek hosszú során át ég, fogy, szenved miatta, míg fájdalomába bele nem fásul (mint Perczel Etelka esetében), vagy célhoz ér, s Csajághy Laura övé lesz, de akkor nincs is többé lantján húr a szerelem számára. Aki még a szerelmi vágy nagy felgerjedése idején ily elragadó hévvel esenkedett:

Szerelmedért
 Feldúlnám eszemet,
 És annak minden gondolatját,
 S képzelmim édes tartományát;
 Eltépném lelkemet
 Szerelmedért —

a szerelemvágy e pathetikus nagy költőjének a kielégült, a megnyugovó, a boldog szerelem számára nincsen többé szava.

S ne higgyük, hogy az a szenvedélyes páthosz, mely költeményeit jellemzi, csak költészetbeli tulajdona neki, s a lírai költők szokásos túlzó hajlama nyilatkozik meg benne. Nem! Legbizalmasabb barátjának, Stettnernek, ezt írja 1825 aug. 27-én erről a szerelemről: „Nem hiszem, hogy szűnhetik a fájdalomam, mert csontom, velőm, s talán minden hajam szála el van foglalva általa“.

Nos, ily szenvedélyes szerelmi érzés foglya volt a költő, mikor Zalán futását írta. Az ő lelkében is, mint Eté-ében — „erősen forrtak az ütközetek rivadásai, s forra szerelme“, s e szerelem gazdag adománnyal állt szolgálatába a képzeletnek, mely a meddő főág kiegészítése végett anyagra szorult. Több, kisebb melléktörténet mellett Ete és Hajna epizódja őrzi legteljesebben e szerelmi ihlet emlékét.

Jellemző mindjárt a történet befejezetlensége. Hajna és Ete kölcsönösen szeretik ugyan egymást, kettejük szerelmi története tehát Vörösmarty és Perczel Etelka sorsának egészben véve nem lehet képmása; mindamelllett feltűnő, hogy a két szerető a hosszú történet egész folyamán alig van együtt, csak egy-egy futó pillanatra élvezik egymás látásának gyönyörűségét s végül is a költemény elmulasztja bemutatni szerelmük boldog befejezését. Ellenben a szerelem vágya mindjárt kezdetben, legalább Hajna ajkáról, gyönyörű szakaszokban jut kifejezésre. Ete pedig, bár Hajna részéről szerelmének semmi gátja nincs, körülményei folytán mégis a szerelemről való lemondás Vörösmartyas helyzetébe kerül s a tragikum hideg fuvallata lepi meg élet- és szerelemvágyát. Csak az imént jött meg a kies Bodrogközbe, ölelte keblére jegyesét; most asztalnál ülnek:

... Ete hős pedig ége szívében
 És iszonyú gond nyomta fejét: a Rémmek alakja
 Megjelenék neki és örömét kebelében előlte.
 Elkomorult a hős ifjú, sirodalmas enyészet

Toldult gondja közé s hidegen megrázta szelével.
Néze pedig heven és búsan, mint aki halálra
Válik társaitól, és sorba tekinté szemével,
Mely mikoron Hajnára jutott, keseredten ellalla
Szép arcán, és kezdé vitéz szikrája borulni.

A „Rém“: Ármány kísértése volt ez, baljóslatú előérzete a nemsokára bekövetkezőknek. Ármány u. i. a táltos útján tudtára adja a seregnek, hogy megkíméli őket, ha neki szánja magát harcában s elvész egy oly ifjú, aki leginkább vágyódik boldog időre s az életet és javait legbuzgóbban óhajtja. A hősök számot vetnek szívükkel, s Ete is „élete szép örömét mérsékli halálhoz és iszonyú gondokba merül“. Némi belső vívódás után elszánja magát s kész meghozni nemzetéért a legnagyobb áldozatot: „szemei fényét viadalban eloltani“. Ez valóban Vörösmartyas megkeserítése a szerelem vágyának, egyszersmind valódi lelki kapcsolat az epizód s a főtörténet között. Ete hajlandó feláldozni életét, szerelmét hazájáért: „erősödjék a nép: én elveszek érte“; de áldozata nagyságát, a szerelmi vágyára mért csapás súlyát mutatják a megrendítő szavak, melyeket átok gyanánt ad ajkára a költő az esetre, ha Ármány a véráldozatot elfogadva, nem tartaná meg ígéretét, ha Ete önfeláldozása hiábavaló lenne: „Átkomtól besötétedjék a déli verőfény akkor, s a földből lelkem sírása kizúgjon.“ — Tudjuk, Hadúr megmenti őt Ármánytól, de az említett szép leleménnyel Vörösmarty mégis csak a maga lírai hasonlatosságára tudta formálni legalább ideiglenesen ennek az övétől különböző, kölcsönös szerelemnek a lefolyását is.

De legközelebről idomította saját halálosan reménytelen szerelmi vágyához a délszaki tündér epedését a szép Hajna után, kiért az vágyódva halandók földére lép s oly gyönyörű szavakkal eseng hasztalanul szerelme után, míg végül is el kell pusztulnia szerelme miatt.

Egyébként a Hajna-epizód szereplőiben korántsem keresünk személyi azonosításokat. De az a végtelen gyöngédség, mellyel Hajna „deli“ alakját előnti, kétségkívül semmi egyéb, mint saját szerelmi érzésének fáradhatatlan áramlása, egy más költői téma sodrai között is, a Perczel Etelkában megszeretett eszményi leányi báj, elköltőiesített nőiség felé. Oltárképet festett magának Hajnában, szerelmi képzelete számára. S van a gyöngédség e kifogyhatatlan özönében valami, ami a páthosszal rokon: az alárendelő odaadós teljessége a báj és kedvesség iránt, aminthogy teljes alárendelés a páthosz is, de a fenséges irányában. Ki nem fogynánk az idézetből, ha e gyöngédség remekeit sorra akarnók ízlelni. De hódoljunk Perczel Etelka emlékének is a következő gyönyörű sorok átolvásával, melyekben a költő Hajnával együtt emlékezik róla. „Kedvesek ők nekem is“ — kezdi, a bodrogiakat értve —

..... kedves vagy Hajna, te főkép,
Szűz hajadon, szép szőke fodorhajú lánya Hubának;
Mert te, midőn nyugszom, hitető álomhoz is eljössz,
És köszönöd, hogy szűz ajakidról, s szőke hajadról
Édes szózatokat mondék, s kacagányos Etéről. — — —
Ezt köszönöd, s ekkor látom megnyílni szelíden
Bíboros ajkaidat, s füleim lágy hangidat érzik.
Ekkoron a havazó karokat meglátom, az égből
Isteni szikra gyanánt szállott szem tiszta világát.

Délnek völgye, szívem titkának régi hazája,
 Dél völgyében is ily tüzes a lány szép szeme. Rajtam
 Nem könyörül; de megöl ragyogó sugarával utóbb is.
 Vagy hova veszttem el így?... Megtérek Hajna, te hozzád.

Az „isteni szikra“, a „szem tiszta világa“, a „ragyogó sugár“, mely nem könyörül rajta, de megöli utóbb is: arra figyelmeztetnek, hogy e földi embernek a szerelme is föld felett valóért eped halálra, s hogy legföldrebb szenvedélyével is végtelent ölel.

Megírta ő a szent fogadásokkal teljes, égi szemérmű szerelem boldog legendáját is. Azt a szerelmet az ég áldotta meg. Csendes ámulattal ült szent könyve előtt, jegyesére gondolva, a magyar királyleány; vállain szárnylebegve függé fényes Gábor angyal, s kedvteléssel s üdvözült gyönyörrel néze által rá s a szép sorokra, — s a leányra áldó csókja szállott:

Egi ajka, mint a gyenge szellő
 Lágyan ére legszebb földi ajkat,
 S csattanása, mint ezüst harangé,
 Mondhatatlan kedves és múlt volt.

Nemzeti érzése fennkölt emberméltósággal, szerelmi érzése mennyei áhítattal emelkedett túl a maga földi körén. Nemes szenvedelmek és fájdalmak forrásává lett reá nézve ez az utóbbi is. Perczel Etelkéért hasztalan epedett: elemésztő nagy szenvedélye fölött nem esendült el megáldólag az a mondhatatlan kedves és múlt hang, eget és földet ő hasztalanul kérlelt: félrevert harang kongatta végzetét.

III.

Lehet-e megválnunk tőle ily töredékes megemlékezésben is úgy, hogy költői nyelvéről semmit se szóljunk? Nehéz feladat méltóképen jellemezni ezt a költői nyelvet, Vörösmarty örök dicsőségét. Elemzése közben hány-szor nem tolul ajkunkra Csongor és Tünde „Tudós“-ának tehetetlen felsóhajtása: „Óh, mért az észnek nincs fogó keze, vagy mért a lélek meg nem fogható“! S ami keveset talán sikerül is megfejtenünk e költői nyelv lelki alapjaiból, hajlandó-e vajjon tovább követni olvasónk, ha azt az „ész“ számára is megfoghatóvá iparkodunk tenni?

Mi benne szokatlan, mi a rendkívüli?

Szókinese? Nem. Nincs abban semmi felöltő, még kevésbé különé, kirívó elem. Ő nem orthológus, nem neológus. Semmiféle irodalmi egyoldalúság, semmiféle pártállás nem bélyegzi lexikális anyagát. Szabadon és természetesen helyet foglal abban az ezeréves magyar szókinés mindazon s bármely korból való eleme, mely az 1820-as évek élő nyelvérzéke számára kirívó korszerűtlenség és írói affektáltság nélkül összefért egymással. Teremt, alkot ő újat is, de csak úgy, ahogy az élő nyelvközösség szokott: feltűnés nélkül, mert analógiák szellemében, pillanatnyi lélektani szükségletből s csak maga számára, nem pedig „nyelvmívelő“ szándékkal s elvből, mint a „nyelvújítás“.

Szórendje, mondataalakítása szokatlan talán és rendkívüli? Éppenséggel nem. Hexameteireiben fölöttébb ritka a „megengedett“ inverzió is, a szórend erőszakos felforgatása pedig példátlan az egész nagy eposzban. A szófűzés, a gondolatkifejtés rendje még prózában is alig maradhatna hívebb a természetes, sőt logikai egymásutánhoz, mint e hexameterekben.

Ime két negatívum, két ponton is kudarcra a rendkívülit fürkésző elemzésnek. Mindamellet nem mondhatni, hogy maguk e negatívumok is nem volnának tényezői a stilhatásnak. Sőt bizonyos, hogy azok szolgáltatják a természetesség, az akadálytalan szép folyás feltételeit e költői nyelv rendkívüli elemei és összbenyomása számára. A feltűnés nélküli szókinés, a természetes szó- és mondatrend: ez általános, e köztulajdont tevő elemek és formák török meg az utat az egyének és rendkívüliek számára s varázsolják mienkké, csaknem köztulajdonná emezeket is. Részük van a ritmus szép folyásában is, része van kivált a normális szórendnek, mert lehetővé teszi, hogy a megszabott lejtésben erőszak nélkül alakuljon ki a gondolat: vagyis ritmust a gondolat ép formájának sérelme nélkül létesít

S ha most már fokozott érdeklődéssel kutatjuk e költői nyelv szokatlan, különösképpen egyéni tényezőit és elemeit, legelőször is mondatainak az átlagost többnyire meghaladó terjedelme ötlük szemünkbe, minek oka e mondatoknak bővítvényekben (jelzőkben és határozókban) való nagy gazdagsága, olykor dúskálása. S e jelenség magyarázata nem üthető el a páthos és szónokiasság szokványos hangterjedelmére való utalással. Vörösmarty bővítvényei meglazítják a mondat fogalmi eresztékeit, közvetlen logikai kapcsolataikat szétolják, s minőségek és állapotok hangulati fluidumát ömlesztik közéjük. A gondolat, vagy szemlélet elemei ekként nem a szilárd összefogódzás, hanem az együttelebegés, együttűzés benyomását teszik. Egységük immár nem a logikai mondat szerkezetben van adva, hanem ugyanazon hangulattól való feloldatásukban és vitetésükben.

Lássuk ezt egy példán. A magyar hadak éjjel a dombtetőn körülállják az áldozati tüzet, s — ez volna most a bővítetlen, még nem Vörösmartyas mondat — *árnyékuk lenyujtózik Zalán váráig*; a költemény azonban így mondja:

Szerte világos az éj; de az álló néma hadaknak
Tornyosodott árnyéka setét órjási hegyekként
Messze lenyujtózik rémült várára Zalánnak.

Minden megnevezés jelzős itten (néha kétszeresen is), az ige határozós. E bővítvények közül pedig több, ha nem is éppen rokonértelmű, de lélekτανilag egyirányú: rokonhatású, -hangulatú. Tornyosodott — setét — órjási — messze: jelzett, vagy meghatározott szavaikkal együtt egész tömeget teszik ki azon egynemű — baljós — benyomásoknak, melyek összes lélektani eredőjét „Zalán várának“ *rémült* jelzője fogja fel.

A bővítvények által tehát nemesak hogy hangulativá mosódik szét a mondat logikai, a kép objektív egysége, hanem — e bővítvények rokonhatásúak lévén, általuk egyszersmind szomszédos árnyalatok változatai közt inog, ringatódik.

Van ez eljárásnak a lírai élmény teljessége szempontjából is jelentősége. Az árnyalatok halmozása a gondolat és szemlélet valamennyi részletének, körülményének átélését jelenti, s azon hangulati elemnek, mely némi ingadozással egység-elv gyanánt vonul végig az összes képen, fel szívó kielemezését. Innen gyakran a cselekvésnek, a mozdulatnak is részekre bontó szemlélete, leírása, mint az egyszerű arcmosás e sorokban: „Ekkor meghajla kezével A deli lány, s szép kis tenyerét lemerítve szeliden A siető habokat képére, nyakára loesolta;“ vagy a sugárzásé ezekben: „Szállt a tiszta sugár, vékony ragyogása megosztá A levegőt s kedves hangzat jöve lassan előtte“.

Ugyanoly lírailag részletező elemzése ez a szemléletnek, mint a mondatnak rokonhatású bővítményekkel hangulatívá oldása.

Ez utóbbiakhoz visszatérve, természetesnek látszik a szinonimák nagy szerepe Vörösmarty nyelvében. Szüksége van rájuk — láttuk — halmozotlan is egyazon mondatban, mint ingadozó árnyalatok hordozóira. De szükségére van rájuk sokszor egyenkint is, elszigetelten, a közvetlenül szabatos, a prózailag helyes megnevezés helyett, avégből, hogy ezt a mondatemet is hozzáhangolhassa egész mondata hangulati egységéhez. S ha szókinésében nincs kirívó elem, annál több az alkalmi eredetiség szóhasználatában. Olykor, mint e kifejezésekben: a sárga verőfény (a lemenő napra értve), csendes özőn, özőnvíz (csak *foljó* víz értelmében), csendes erő, gyenge süvöltés: — csaknem önmagát meghazudtoló jelentés felvételére kényszeríti az alapfogalmat. Mi sem mutatja ily társításoknál élénkebben, mily kevés Vörösmarty nyelvében az egyes szónak (gondolatában a résznek) az önállósága, viszont mily ellenállhatatlan a mondatnak (az összes gondolatnak) hangulati áramlása. Magával hömpölygeti s legömbölyíti az az ellenszegülő szögleteket is, mint folyás a kavicsot. Ezért nagyhatású ebben a mondatban: „És az ürült teremén bágyadt lépéssel inognak elrémult hölgyek, szívetlen férfiak“ — az „inognak“ ige, mely mintegy maga is hozzábágyadozott már az egész kép hangulatához. Költői egyénisége meghatározásakor folytonos stílussteremtésnek mondtam Vörösmarty kifejezésbeli eljárását. Most láttuk ennek egy alkalmi példáját, mikor a mondat összes hangulata magához stilizálja a szót.

Még valamit az efféle bővítményekről, most már nem egymáshoz, hanem jelzett (meghatározott) szavukhoz viszonyítva. Többnyire nem megkülönböztető jelzők és határozók azok; a „messze“, mint mértékhatározmány, magában igéje („lenyújtózik“) jelentésében is benne foglaltatik voltaképp, vagyis annak állandó, lényeges, abszolút határozmányát elemzi ki érzékeltetőleg. A „hadakat“ sem más hadaktól kívánja megkülönböztetni álló némaságuk, hanem állapotukat jelzi. Más példák segítségével még világosabban láthatunk. A barna setétség; gyenge fuvalom; könnyen gombolyodó, híg, barna köd; a haladékony idő; a nagy idő; bajos aggodalom; kiseded esillag; tiszta verőfény; — továbbá megszemélyesítő, képes átvittel (ami egyébként minden ilynemű társításban ott látszik lappangani): a siető szellő; a siket éj; ősz hófuvatok; vak mélység: mind e kapcsolatok jelzői lényeges, állandó minőségét teszik ki szemléletre az általuk jegyzett fogalomnak. Csaknem fölöslegesnek éreznék őket a prózai gondolkodás, hiszen a setétségről úgyis tudjuk, hogy barna, a verőfényről, hogy tiszta. E lényegjelzőket azonban afféle állandó jelzőknek foghatjuk fel, mint a „hadrontó Árpád“ a „deli Hajna“ stb. jelzőit, miket csak retorikailag lehetett *diszít* jelzőknek elnevezni, holott azok nem ékítmények, hanem lényeg, jellemet, állandót, valakinek minden élettevékenységében megnyilatkozót, egyéni módú létezését jelentenek.

A lényegjelzős kifejezés életet tulajdonít a dolgoknak, s egyszersmind lírai megértéssel: „részvétellel“ fogja fel azt, mi létezésük lényege, ami által reám, a szemlélőre, a maguk mivolta szerint hatnak, érzelmi felfogásomra nézve pedig mint rajtam s minden másan kívül álló egyedek egyáltalán léteznek. A rokonhatású lényegjelzők s fogalmak árnyalati skálája pedig, melyen egy-egy mondaton belül ide-oda fluktuál a minőség- és állapot-hangulat, adolgozok létjelentkezésének szűk határok közt mozgó, de annál

finomabb és sejtetőbb változatait fogja fel s fejezi ki nyelvileg. Ez az eljárás nem teremt ugyan oly tárgyilag szabatos szemléleteket és leírásokat, minők Arany Jánoséi, ahelyett azonban a részvevő, átérző líraiságnak plasztikát és körvonalakat ugyan elmosó, viszont rejtett létezést is megsejtő, feloldó hangulatával önti el csordultig a lélek látományait.

Kevés az, amit Vörösmarty költői nyelvéről kifejtettem. De ez a kevés is arra a költőre mutat, akit vele való foglalkozásunk egész ideje alatt lélekemelőn folyvást éreztünk. Arra a költőre, aki érzéssel, hangulattal, figyelő szolidaritással kioldja, felszívja s magáévá teszi a dolgok lényegét; akinek részvétele nem áll meg a részen és egyesen, hanem mindig és mindenütt a nagy egészet, az örök rokoni lényegét, az összes létezést, okban és célban a végeket keresi, érzi, éli, áhítja, szenvedti és visszhangozza.

S e nagy költő, jöllehet senkinek sem otthona olyannyira, mint neki, a „költők világa, szép tündérvilág“, nem valami álmodozó lélek. A föld fia ő, s minden emberi megkötöttségünknek szívvel osztályosa, önként való ragaszkodással élője: igénytelen, egyszerű, természetes ember s magyar. Nem is valami különc „légállítmány“ vagy elvont filozófia az ő fényvilága, melybe az öntudat fölényével, vagy különözésével vonulna el az átlaghalandók anyagiságából, hanem egész lelkét, minden cselekedetét és gondolatát átjáró nemes érzés, éber öntudat, veleszületett, önmagát sohasem piperéző, s csaknem a naivságig önkénytelen hajlam és erény: rendkívüli isteni adomány az örök fényforrásból.

Egyéni, korszerű, faji, nemzeti szoros megkötöttségektől egyetemes testvériség és világ-részesség végső határtalanságáig érzés és gondolat egész körét felöleli az ő költészete, de mindenkor a tágabb, az összefoglalóbb, a végtelenebb, az istenibb szférák szempontjából. Ezért nem alábbvaló abban egyetlen szűkebb kerület sem a tágasabbnál. Mégis van benne egy középső állás, melyről fel és alá egyaránt kitekinthetni; melyről éppúgy rokonnak tetszenek a földiség korlátai, mint a földfeletti szabad kitágulás, éppúgy a terhek és kötelességek, mint az elhivatás és a jogok, éppúgy az alázat, mint az önbecsérzet, a testiség, mely lehúz, éppúgy, mint a lélek, mely fölfelé viszen. S Vörösmarty mindig ezen a kilátó ponton áll: az ember legtulajdonabb helyén.

A magyarság legnagyobb költői egyikének valljuk őt. De magyarnak is azért nagy, mert embernek nagy. Nemzeti mivoltában is az ember-tudat, ember-tisztelet, testvériség és emberméltóság leghívebb szószólója, — „népek hazája: nagy világ“ leghatalmasabb ihletű magyar költője ő.